

הרב איל בן דוד

הפקר שאינו מופקר לכול - האם נחשב הפקר?

הקדמה

אדם מדלל את הכרם שברשותו, חותך ענפים ועליהם ענבים, משליכם לארץ ומפקירם. בשעות היום כל מי שרוצה להיכנס אל הכרם רשאי להיכנס אליו, אלא אם כן הוא גוי, מכיוון שבעל הכרם אינו רוצה שגויים ייכנסו לכרמו. בלילה בעל הכרם נועל את כרמו, כדי שאף אדם לא ייכנס אליו.

האם חייבים להפריש מן הפירות שנלקטו מן הענפים המדוללים תרומות ומעשרות? ב'שלחן ערוך' נפסק שהפקר פטור מתרומות ומעשרות,¹ אך האם הפקר שאינו מופקר לכול - שהרי יש אנשים שאינם רשאים לקחת אותו - ייחשב הפקר או לא?

א. הפקר שאינו מופקר לכול

במשנה פאה (פ"ו מ"א) יש מחלוקת בין בית שמאי ובית הלל בנוגע להפקר שאינו מופקר לכול:

בית שמאי אומרים הבקר לעניים הבקר ובית הלל אומרים אינו הפקר עד שיופקר אף לעשירים כשמטה...

סברת בית הלל היא, שהפקר צריך להיות דומה לשמיטה: כשם שבשמיטה ההפקר הוא לכל המעמדות: הן לעניים הן לעשירים, כך גם הפקר צריך להיות מופקר הן לעניים הן לעשירים. עם זאת, במשנה לא מבואר מה דין הפקר שמופקר גם לעניים וגם לעשירים אף רק לישראל ולא לגויים, או רק לעיר אחת ולא לעיר אחרת.

1. מחלוקת אמוראים בתלמוד הירושלמי

בתלמוד הירושלמי נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש בהבנת דעת בית הלל בנוגע לאדם שהפקיר דבר מה רק לקבוצות מסוימות:²

לאדם אבל לא לבהמה, לישראל אבל לא לגוי, לעניי אותה העיר אבל לא לעניי עיר אחרת פלוגתא דר' יוחנן ורבי שמעון בן לקיש. על דעתיה דר' יוחנן הפקרו

1. ראה שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' טז.

2. ירושלמי פאה פ"ו ה"א.

הפקר ועל דעתיה דרבי שמעון בן לקיש אין הפקרו הפקר א"ר לא בפירוש פליגי ר"י אמר הפקרו הפקר ור' שמעון ב"ל אמר אין הפקרו הפקר. רבי יוחנן וריש לקיש נחלקו בנוגע למקור דין ההפקר. רבי יוחנן סובר שדין הפקר נלמד מדיני פאה, ולכן בית הלל סוברים שהפקר חייב להיות מופקר גם לעשירים וגם לעניים, לעומת דיני פאה. ואילו ריש לקיש סובר שדין הפקר נלמד מדיני שמיטה, ולכן לבית הלל רק הפקר שיופקר לכול - כלומר, גם לעשירים, גויים ובהמות - ייחשב הפקר, כמו בדיני שמיטה³. לכאורה קיימא לן במחלוקת בין רבי יוחנן לריש לקיש כרבי יוחנן⁴, ולכן, גם אם ההפקרה איננה לכול אלא רק לקבוצות מסוימות, תיחשב ההפקרה הפקר.

2. שיטת התלמוד הבבלי

אמנם בתלמוד הירושלמי נזכרה המחלוקת בין רבי יוחנן וריש לקיש, אך בתלמוד הבבלי לא הוזכרה מחלוקת זו במפורש. לעומת זאת, מסיפור שמוזכר בתלמוד הבבלי (ב"מ ל ע"ב) אפשר ללמוד את דעתה של 'סתמא דגמרא':

רבי ישמעאל ברבי יוסי הוה קאזיל באורחא, פגע ביה ההוא גברא, הוה דרי פתכא דאופי⁵ [משאוי של עצים]⁶, אותבינהו וקא מיתפח [עומד לפוש]. אמר ליה: דלי לי [הטעינני]. אמר ליה: כמה שוין? - אמר ליה: פלגא דזוזא. יהיב ליה פלגא דזוזא, ואפקרה. הדר זכה בהו [חזר האיש ההוא והחזיק בהן מן ההפקר], הדר יהיב ליה פלגא דזוזא ואפקרה. חזייה דהוה קא בעי למיהדר למזכיה בהו, אמר ליה: לכולי עלמא אפקרנהו ולך לא אפקרנהו...

רבי ישמעאל ברבי יוסי לא רצה לטעון את עציו של פלוני, ולכן הציע לו לקנות ממנו את סחורתו. לאחר שהוא קנה את הסחורה, הוא הפקיר אותה, ואותו פלוני זכה בה שוב, וכך אירע פעם נוספת. רבי ישמעאל אמר לאותו אדם שהוא מפקיר את הסחורה לכל העולם חוץ ממנו. ממשיכה הגמרא ושואלת:

ומי הוי הפקר כי האי גוונא? והתנן, בית שמאי אומרים: הפקר לעניים - הפקר, ובית הלל אומרים: אינו הפקר, עד שיהא הפקר לעניים ולעשירים כשמיטה. הגמרא משווה בין אדם שמפקיר רק לעניים ולא לעשירים ובין רבי ישמעאל, שהפקיר לכל העולם חוץ מאותו פלוני, ומשמע מדבריה שהשאלה 'מה הדין אם ההפקרה הייתה רק לעניים?' זהה לשאלה 'מה הדין אם ההפקרה הייתה לכל העולם חוץ מאדם אחד?'. אם כן, הנושא הנידון הוא, אם אפשר לשייר בהפקרה: אם נאמר שאפשר לשייר בהפקרה, אין נפקא מינה אם שיירנו אדם אחד, מאה בני אדם או מאה אלף. לפי הגמרא בתלמוד הבבלי, בנושא הזה נחלקו בית שמאי ובית הלל במשנה ממסכת פאה שנזכרה

3. בנוגע לשאלה אם הפקר בשביעית הוא גם לבהמות, ראה תוספות, סוכה לט ע"ב ד"ה במה דברים אמורים; וע"ע בספרי כרם שביעית, עמ' פה באריכות.
4. ראה דברי רבא ביבמות לו ע"א, שהלכה כריש לקיש בשלושה מקרים בלבד.
5. ר"ח על אתר פירש: 'חבילה של חריות של דקל'.
6. ההוספות בסוגריים בגוף דברי הגמרא הן דברי רש"י על אתר.

לעיל. ומכיוון שהלכה כבית הלל, ומי ששייר בהפקרתו אין הפקרתו הפקר, נמצא שהתלמוד הבבלי הכריע כשיטת ריש לקיש.

3. האם הלכה כתלמוד הבבלי או כתלמוד הירושלמי?

כאמור, מסוגיית הגמרא בתלמוד הבבלי נראה שהיא סוברת כדעת ריש לקיש, שאם שייר קבוצה מסוימת - אין הפקרתו הפקר, וכבר העיר על כך ה'נודע ביהודה':⁷ הנה אומר אני דכיון דסתמא דסוגיא דבבא מציעא אזלא לריש לקיש א"כ הלכתא כוותי' דזהו כלל גדול בכל הפלוגות היכא דסתמא דש"ס אליבא דחד מינייהו אזלא הלכתא כוותיה דאי לא דהלכתא כוותיה לא הוה מקשה בסתמא אלא היה מפרש קושייתו לריש לקיש כהאי גוונא מי הוי הפקר אלא ודאי מדהקשה סתמא וכה"ג מי הוי הפקר ש"מ דהלכתא כריש לקיש בזה.

ה'נודע ביהודה' סובר שמכיוון שיש מחלוקת בנושא, וסתמא דגמרא סוברת כריש לקיש, ההלכה כריש לקיש. עם זאת, סתמא דגמרא זו סותרת את הכלל שנזכר במסכת יבמות (לו ע"א), שרק בשלושה מחלוקות בין ריש לקיש ובין רבי יוחנן הלכה כריש לקיש, ולכן מחדש ה'נודע ביהודה':

ואף שכלל גדול דרק בתלת הלכתא כר"ל לגבי ר"י ולא יותר, הכלל זה על מה דפליגי בבבלי ולא על פלוגתא שלא הוזכרה בבבלי רק בירושלמי.

ה'נודע ביהודה' מחדש שהכלל במסכת יבמות נאמר רק על מחלוקות בין רבי יוחנן ובין ריש לקיש שמוזכרות בתלמוד הבבלי, אך לא על מחלוקות ביניהם שנזכרות בתלמוד הירושלמי.⁸

גם דברי הרמב"ם מורים לכאורה שהוא פוסק כדעת ריש לקיש: 'המפקיר לעניים אבל לא לעשירים אינו הפקר עד שיפקיר לכל כשמיטה'.⁹ שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, וכדברי ה'נודע ביהודה' העיר גם ה'ברכי יוסף':¹⁰

ההפקר פטור מתרומה ומעשרות וכו'. הרמב"ם פרק ב' דנדרים (הט"ו) פסק דאינו הפקר עד שיפקיר לכל. וכ"כ הטור בח"מ סימן רע"ג. וכתב מרן בכ"מ ובב"י, דפסקו כבית הלל (רפ"ו דפאה). ואני מוסיף דמסתמות דבריהם השמיעונו דפסקו כריש לקיש (בירושלמי שם), דאליבא דבית הלל צריך שיפקיר לכל, ולא סגי בעניים ועשירים דישראל או דאותה העיר, ודלא כר' יוחנן דפליג על ר"ל

7. נוב"י מהדו"ק, אבה"ע סי' נט. ועי' בשיטה מקובצת, ב"מ ל ע"א, שהוכיח מגמרא בגיטין שדעת התלמוד הבבלי היא כדעת ריש לקיש. ועיין בדבריו של הר"ש, פאה פ"ו מ"א, על עניין זה.

8. אפשר היה לומר גם דרך אחרת: דברי הגמרא ביבמות לו ע"א הם דעת רבא, וסתמא דגמרא כאן חולקת עליו וסוברת שיש ארבעה מקרים שהלכה כריש לקיש. והנה, ב'בית יוסף' כאן אין התייחסות ישירה לשאלתנו, אך ב'בית יוסף', או"ח סי' תמח, מוזכרת המחלוקת בין רבי יוחנן וריש לקיש בסוגיה בתלמוד הירושלמי הנ"ל, והוא כותב ש'ידוע דהלכה כרבי יוחנן'. גם בספרו 'כללי הגמרא' הוא מתייחס לכלל הזה בנוגע למחלוקות בין רבי יוחנן וריש לקיש, והוא לא מזכיר שיש הבדל בין מחלוקות ביניהם שמוזכרות בתלמוד הבבלי לבין מחלוקות שמוזכרות בתלמוד הירושלמי.

9. רמב"ם, הל' נדרים פ"ב הי"ד-הט"ו.

10. ברכ"י, יו"ד סי' שלא אות ז.

בירושלמי. וטעמם, דמסוגיית מציעא דף ל' משמע דתלמודין נקיט כריש לקיש, וכמ"ש רבינו שמשון ריש פרק ו' דפאה.

ה'ברכי יוסף' כותב כדברי ה'נודע ביהודה' ומוסיף שהרמב"ם והטור סוברים שאם הפקיר רק ליהודי ולא לגוי אינו הפקר, כדעת ריש לקיש. אולם לא כל האחרונים נקטו כדעה זו. ה'טורי אבן'¹¹ הסיק להלכה כדעת רבי יוחנן, שסובר שאם הפקיר רק ליהודי ולא לגוי, הווי הפקר. וכן מצאתי בספר 'מנחת פתים'¹².

ומוכח מזה דקיימא לן כרבי יוחנן דהפקר לישראל לחוד הוי הפקר כמו שכתב הטורי אבן ר"ה טו ודלא כנוב"י מה"ק חאהע"ז סי נט שכתב דקיימא לן כרבי שמעון בן לקיש...

הר"ש¹³ כתב שאין להביא ראיה לדעת ריש לקיש מן הסיפור שבתלמוד הבבלי: וההיא דפרק אלו מציאות דמשמע מעובדא דרבי ישמעאל ברבי יוסי דאפילו הפקירה לכולי עלמא חוץ מחד גברא לא הוי הפקר התם רוצה ליישב דלא תקשי לריש לקיש מילתיה דרבי ישמעאל ברבי יוסי.¹⁴

דהיינו, הגמרא הקשתה כיצד דברי ריש לקיש יתיישבו עם מעשהו של רבי ישמעאל ברבי יוסי ותירצה מה שתירצה, אך אין זו ראיה שסתמא דגמרא סוברת כך. בספר 'ערוך השולחן'¹⁵ כתב:

וכפי כללי הש"ס הלכה כרבי יוחנן... אמנם מהרמב"ם ז"ל שהשמיט דין זה משמע דסבירא ליה כריש לקיש וכ"כ אחד מהגדולים ונראה לי דעכ"פ הוי ספיקא דדינא.

ב. שיור בהפקרה תלוי במחשבה

כאמור, הגמרא הקשתה כיצד רבי ישמעאל ברבי יוסי אמר שהוא מפקיר את הסחורה לכולי עלמא חוץ מאותו פלוני, והיא מתרצת מיד: 'אלא רבי ישמעאל ברבי יוסי לכולי עלמא אפקרינהו, ובמלתא בעלמא הוא דאוקמיה'. דהיינו, רבי ישמעאל הפקיר את הסחורה לכולי עלמא, והוא רק הטעה את אותו פלוני לחשוב שמבחינתו הסחורה איננה מופקרת, כדי שלא ישוב לזכות בה. וכן כתב המאירי:¹⁶

והלא אמרו שאם הפקיר לעניים לבד אינו הפקר עד שיפקיר לכל אדם בודאי הדין כך הוא אלא שהטעהו כדי שלא יחזור ויזכה בו ומ"מ דעתו היה בלבו להפקירו אף לזה.

11. טורי אבן ר"ה ט"ו.
12. מנחת פתים לגר"מ אריק, יו"ד סי' שכ.
13. ר"ש, פאה פ"ו מ"א.
14. בערוה"ש, חו"מ סי' רעג סעי' ה, רמז שגם בלא דברי הר"ש אין ראיה מגמרא זו, ולא ביאר את דבריו.
15. ערוה"ש, שם.
16. מאירי, בית הבחירה, בבא מציעא ל ע"ב.

מדברי המאירי למדנו ששיור בהפקרה תלוי במחשבתו של האדם, ומכיוון שכוונת רבי ישמעאל הייתה להפקיר את הסחורה לגמרי, היא נעשתה הפקר גמור, והטעיית אותו פלוני איננה מעידה שההפקר לא היה מושלם.¹⁷

סיכום

- א. נחלקו אמוראים אם אפשר לשייר בהפקרה, ונחלקו האחרונים כיצד לפסוק במחלוקת זו. לכן, אם הפירות הופקרו רק ליהודים, ספק אם הם נחשבים הפקר, וצריך להפריש מהם תרומות ומעשרות בלא ברכה.
- ב. מדברי המאירי למדנו שיש אפשרות להפקיר פירות לכול, ובד בבד למנוע כניסה לשדה מאנשים שאינם רצויים. לכן נראה שאם כוונת בעל שדה להפקיר את פירותיו לכול מצד אחד, ומצד שני למנוע כניסה של גויים לשדהו, הפירות נחשבים הפקר גמור, והם פטורים מתרומות ומעשרות.

17. ועיין במאמרו של הרב ראובן הילר, ב'התורה והארץ' ב, עמ' 370, שמסיק מדברי הרמב"ם בהל' זכיה ומתנה פ"א ה"ב, שאם הבעלים מונע ממישהו להיכנס לשדהו, אז ההפקרה איננה מועילה. עם זאת, שם מדובר שמניעת הכניסה לשדה היא מכל אדם, ולכן שימור השדה נחשב מעין קניין חדש. אך בנידון דידן הענבים שייכים לבעל הכרם, והוא אינו מונע לגמרי את הכניסה לשדהו, אלא אדרבה - הוא מפקיר את הפירות, אך ההפקרה איננה ידועה לכול.